

Nowy podręcznik teologii moralnej

Teologia moralna zwłaszcza w ostatnich latach przeszła szczególnie radykalny proces przemiany, a nawet odnowy. Oczywiście idzie tu o zjawisko bardzo szerokie, choć ostatecznie związane tak z zawartością treściową tej dyscypliny jak i z samą infrastrukturą faktu etycznego człowieka związanego z całością doświadczenia ludzkości w etapie dziejów historycznych. Przemiany te zauważa się zwłaszcza w kontekście nauki ostatniego soboru powszechnego, jak i także szczególnie dynamicznego rozwoju działalności Stolicy Apostolskiej tak w płaszczyźnie teologicznej jak i ogólnoludzkiej. Idzie tu m. in. o tematykę poszczególnych synodów rzymskich, dokumentów papieskich czy ogromnych kompleksów naukowych opartych na wypowiedziach Ojca św. i samym zjawisku jego pielgrzymek apostoelskich.

Wychodząc na przeciw oczekiwaniom w zakresie asymilacji teoretycznej tak bogatej nauki teologicznej ukazują się ciągle nowsze próby opracowań z zakresu teologii moralnej, tak szczegółowych kwestii jak i ujęć bardziej syntetycznych, szczególnie podręcznikowych. Obok próby B. Häringa, F. Böcklego, E. Chiavacci czy Günthera środowisko włoskie rozpoczęło wydawanie obszernego, syntetycznego opracowania całości teologii moralnej pod ogólnym tytułem: *Corso di morale* i redakcją T. Goffi i G. Piana. Pierwszy tom zatytułowany został: *Vita nouva in Christo (Morale fondamentale e generale)*, a cura di T. Goffi — G. Piana, Editrice Queriniana, Brescia 1983 ss. 594, powstał przy współpracy 10 autorów zasadniczo włoskiego pochodzenia czy pracujących na uczelniach Italii.

Całość opracowania otwiera wprowadzenie redaktorów ukazujące układ podręcznika oraz jego metodę jak i inne elementy informacyjne (s. 5—8). Z kolei zamieszczono przedmowę do pierwszego tomu z krótką prezentacją poszczególnych artykułów (s. 9—11). Następnie całość tomu podzielona została na dwie części poświęcone odpowiednio teologii moralnej fundamentalnej i ogólnej. Przy czym na początku każdej z nich podano wykaz tytułów i autorów poszczególnych studiów.

Zatem część pierwszą, teologię moralną fundamentalną otwiera opracowanie G. Vendrame poświęcone współczesnej problematyce moralnej (s. 15—37). Autor daje krótką fenomenologiczną analizę problemów moralnych naszych czasów wskazując na same trudności jakie generalnie napotykają wszelkie normy moralne. Ukazując ich korzenie we współczesnej cywilizacji podkreśla wagę fundamentalną doświadczenia moralnego człowieka pojętego jako funkcjonalny czynnik zachowań moralnych w całości reakcji ludzkich.

Z kolei, po tak ogólnych uwagach wprowadzających, A. Molinaro przedstawia tekst pt.: *Nauki humanistyczne, filozofia, etyka* (s. 39—76). Autor wskazuje na problematykę interpretacji aktu etycznego jako faktu ludzkiego, który bardzo różnorodnie przedstawia się w zależności od charakteru danej nauki. Wyróżnia on zatem tematy: nauka i filozofia, filozofia, etyka i nauki humanistyczne, nauki humanistyczne i etyka oraz podaje własne rozwiązanie problemu. Ogromne znaczenie posiadają naturalnie nauki humanistyczne, ale zdaniem autora, niezbywalne prawa w tym zakresie posiada jednak szczególnie filozofia. W zakresie relacji tych działów wiedzy dostrzega się zróżnicowane interpretacje, m. in. interpretacja tomistyczna (s. 65—68). Ostatecznie centrum pozostaje człowiek jako podmiot, który jest ciągle odkrywany w sposób właściwy dla danego działu ludzkiej refleksji nad sobą samym.

O fundamentalnych elementach biblijnych etyki mówi następny tekst opracowany przez S. Bastianel i L. Di Pinto (s. 77—174). Definicja samego miejsca etycznego, jej natury i znaczenia w opisie przedstawiona w dwóch pierwszych opracowaniach jest niepełna i może stanowić tylko podprowadzenie do jej ujęcia w płaszczyźnie zarysowanej na kartach Biblii. Objawienie Boże w swych poszczególnych etapach historii zbawienia tak w sensie indywidualnym jak i wspólnotowym, w perspektywie hermeneutycznej, prowadzi do właściwego ujęcia orędzia chrześcijańskiego. Obaj autorzy świadomi tego faktu, po krótkim wprowadzeniu, całość opracowania dzielą na dwie części: etos biblijny Starego Testamentu i etos biblijny nowotestamentalny. Całość zamykają refleksje konkluzyjne. Przy prezentacji nauki Starego Testamentu wskazują na dziedzictwo seminomadyczne w jego formach prymitywnych (np. patriarchowie), a następnie już na tryb osiadły Narodu Wybranego. Kolejne etapy to czasy królewskie, wygnania (teologia deuteronomiczna) oraz wartość pozytywną samego wygnania i powrotu z niewoli. Ostatni etap to, zdaniem autorów, zderzenie się judaizmu i helenizmu. Gdy idzie o etos Nowego Testamentu to tradycyjnie wyróżniają nauczanie Jezusa Chrystusa, pisma pawłowe oraz syntezę św. Jana. Szczególnie ważne jest biblijne rozumienie błogosławieństwa oraz zbawienia, stwierdzają w konkluzjach, oraz darowi

wymagań jak i szeroko pojętej wiary w płaszczyźnie jej odniesień eschatologicznych jak i kwestii wyzwolenia.

Po tych elementach ukazujących fundamenty biblijne etyki i teologii moralnej nie dziwi zamieszczenie uwag natury historycznej nakreślających tradycję Kościoła w tej kwestii oraz elementy bardziej znaczące z historii i kultury. Autor tych treści A. Holderegger wyróżnia w dziejach myśli teologicznomoralnej cztery okresy (s. 175—220). Mianowicie: starożytność chrześcijańską, czasokres od św. Augustyna do św. Tomasza z Akwinu, od nominalizmu do św. Alfonsa Liguori (XVIII w.) i ruchy odnowicielskie w XIX i XX wieku. Warto jeszcze zauważyć, iż w trzecim etapie wyróżnia podokresy: złoty okres sum spowiedniczych, odrodzenie tomizmu (XVI w.), „teologia moralna” jako samodzielna dyscyplina i kryzys teologii moralnej w XVII i XVIII wieku.

Rozdział płyty, pierwszej części, autorstwa S. De Guidi traktuje o fundamentalnej teologii moralnej, systematycznej według historii zbawienia (s. 221—309). Jest to jakby dalszy etap podejścia do refleksji etycznej, w tym przypadku przesiąkniętej elementami transcendentnymi i umożliwiającymi ukonstytuowanie się chrześcijańskiego etosu. Autor wskazuje jednocześnie na wielkie kategorie ewangeliczne ważne dla systematyzacji refleksji moralnej. Całość opracowania podzielona została na dwie części: fundament i założenia teologii moralnej oraz teologia moralna fundamentalna, systematyczna i chrystologiczna według historii zbawienia. Szczególnie wiele miejsca D. De Guidi poświęca kwestii faktu paschalnego Jezusa Chrystusa pojętego, jako fundamentu genetyczny życia chrześcijańskiego.

Ostatni rozdział tej części *Orientacje metodologiczne badań etycznych* opracowany jest przez jednego z redaktorów, G. Piana (s. 311—356). Autor w formie syntetycznej, opierając się na ustaleniach wyżej zasygnalizowanych artykułów, prezentuje linie metodologiczne, charakter hermeneutyczny faktu etycznego w płaszczyźnie chrześcijańskiej. Kompleksowość tego faktu życia człowieka powoduje automatycznie złożoność wszelkich narzędzi metodologiczno-formalnych badacza. Oczywiście wszystko to rozpatrywane w bazie historycznej, a zwłaszcza teologiczno-biblijnej nadaje ostrości samym badaniom etycznym. Autor wskazuje generalnie na znaczenie relacji między rozumem a wiarą oraz całość kształtowania się norm moralnych. Wszystkie te elementy należy rozumieć jako rzeczywistości dynamiczne w procesach historycznych.

Druga część prezentowanego opracowania poświęcona teologii moralnej ogólnej zatytułowana została: *Struktura etyki chrześcijańskiej*. Otwiera ją krótki artykuł: *Osoba i działanie moralne*, A. Molinaro (s. 359—374). Autor stara się ukazać niewłaściwość tradycyjnego sta-

wiania dychotomii między podmiotowością i przedmiotowością wychodząc od pojęcia osoby ujętej relacyjnie.

Następnie T. Goffi prezentuje studium: *Natura i charakterystyki doświadczenia chrześcijańskiego* (s. 375—447). Autor wyróżnia dwie grupy tematyczne: byt osobowy i jego cel ostateczny oraz praktyka jako doświadczenie moralności chrześcijańskiej. W pierwszym wskazuje najpierw na samo pojęcie bytu ludzkiego w antropologii greckiej i biblijnej oraz współczesnej, a następnie Królestwo Boże widzi jako właśnie ostateczny cel. Drugi zaś, po ogólnych uwagach o działaniu osobowym, wskazuje na jego odniesienie do moralności i charakteru zasługujący. Wreszcie podaje krótkie uwagi o praktyce w kontekście doświadczenia chrześcijańskiego oraz ogólnego doświadczenia moralnego.

Wspomniany wyżej A. Molinaro jest autorem kolejnego rozdziału drugiej części, poświęconego problematyce sumienia i norm etycznych (s. 440—489). Obie rzeczywistości faktu etycznego mogą być jednak rozumiane i określone tylko we wzajemnej relacji zwrotnej, wzajemnie zakładają się i wymagają w oglądzie doświadczenia moralnego. Autor zatem obok wskazania na ich korelację analizuje sumienie, jako przejaw wolności i wartości. Same zaś formy wolności dostrzega, jako formy wartości. Wreszcie wskazuje także na imperatywy działania.

Egzystencja chrześcijańska: grzech i nawrócenie to temat rozdziału czwartego pióra D. Mongillo (s. 491—552). Daje się zauważyć, iż można podobnie jak dwie wyżej zasygnalizowane właściwości, również i te rozważać i analizować w układzie dwumianu. Egzystencja chrześcijańska jest wyznaczana m. in. przez te dwa bieguny, które definiują postawy fundamentalne relacji człowieka z Bogiem, sytuując w kontekście ciągłej dynamiki całość życia moralnego. Autor zatem kreśli najpierw rozumienie pojęcia „synów w Synu” wskazując szczególnie na znaczenie wolności ukierunkowanej ku przyszłości pełni życia z Bogiem. W kolejnych dwóch blokach tematycznych podaje uwagi o grzechu i pojednaniu czy raczej nawróceniu. W tym ostatnim wskazuje na rzeczywistość „serca nowego i nowego ducha”, adoracji Boga żywego oraz uległości Duchowi, który „czyni wszystko nowe”.

Tom kończą ogólne uwagi wskazujące na relację między cnotami teologicznymi a cnotami moralnymi, opracowane przez dwóch autorów: F. Compagnoni i T. Goffi (s. 553—581). Wskazują generalnie na działalność człowieka ostatecznie umotywowaną życiem teologicznym. Temat cnoty teologiczne a kardynalne pióra F. Compagnoni jest próbą nakreślenia szerokich uwag o celu i metodzie analizy tych faktorów życia moralnego człowieka, a także i życia moralnego chrześcijanina. Natomiast T. Goffi tytułuje swe uwagi: życie cnotliwe według Ducha.

Mówi bliżej o cnotach teologicznych i ich płaszczyźnie działania Ducha także w odniesieniu do przyszłości.

Należy zauważyć, iż za wyjątkiem artykułów A. Holderegger i T. Goffi, wszystkie zawierają zestawy mniej lub bardziej obszerne bibliografii. Od strony formalnej całość publikacji zamykają, zestaw skrótów (s. 583—584), krótkie dane biograficzne o poszczególnych autorach (s. 585—586) oraz spis treści (s. 587—584). Potem dodano jeszcze reklamowe informacje o publikacjach wydawnictwa z zakresu teologii moralnej.

Przed przystąpieniem do bliższej analizy prezentowanego dzieła, wydaje się, że warto podać jeszcze kilka uwag odnośnie do dalszych tomów podręcznika opierając się na informacjach z przedmowy (s. 6). Całość teologii moralnej szczegółowej podzielona będzie na trzy tomy. Pierwszy z nich o tytule: *Diakonia* dotyczyć będzie etyki osobowej w jej elementach konstytutywnych (ciało, bycie w świecie, życie fizyczne, miłość i seksualność, sztuka i tworzenie). Drugi zaś tom części szczegółowej dotyczący generalnie etyki społeczności posiadać będzie tytuł: *Koźnonia*. Chodzić tu będzie o raporty międzyosobowe i społeczne (kultura, wychowanie i wykształcenie, małżeństwo i rodzina, ekonomia, życie wspólnotowe i polityczne). *Liturgia* to tytuł trzeciego tomu poświęconego etyce religijnej. Poddane zostaną tu analizie bardziej szczegółowej raporty między „doświadczeniem moralnym” i „doświadczeniem wiary”. Redaktorzy całości dzieła widzą tu m. in. zagadnienia znaczenia ostatecznego życia etycznego, inspiracji życia sakramentalnego ukierunkowanego na wzrost królestwa Bożego. Innymi słowy całość kultu, liturgii, modlitwy; działalności religijnej.

W kontekście najnowszych, posoborowych, prób ujęć teologii moralnej zawsze z ogromnym zainteresowaniem oczekuje się realizacji całego dzieła. Należy jednak już na obecnym etapie zauważyć, iż przedstawia ono interesujące wydanie tak pod względem treściowym jak i metodologiczno-formalnym. Sam tytuł sugeruje już dynamiczną rzeczywistość człowieka w historii zbawienia. Nawiązanie do pawłowego „nowego stworzenia” wydaje się tu być ewidentne. Co więcej, w niektórych artykułach dostrzega się to bardziej wyraźnie, gdy autorzy podejmują prezentację tak starotestamentalnej jak i nowotestamentalnej wizji poszczególnych kwestii etycznych. Nowość życia w Chrystusie nabiera jeszcze wyraźniejszych faktycznych kształtów w rozwoju myśli moralnej Kościoła, w jego bogactwie i wielorakości. Ostatecznie jednak zauważa się, jak to podkreśla ks. S. Olejnik w swym ostatnio wydanym dziele, jedność w pluralizmie. Jest to wielość a zarazem i jedność, przy czym obie rzeczywistości pojęte są pozytywnie i praktycznie ukazują się jako wartości.

Autorzy w poszczególnych częściach prezentowanego tomu zawarli

ogromne bogactwo myśli, i dlatego niekiedy są one tylko zarysowane, jakby rzucone dla czytelnika do jego osobistej bardziej szczegółowej analizy. Należy jednak dodać, iż dzieło tworzy dość wyraźną całość, i poszczególne rozdziały trzeba odczytywać w całości koncepcyjnych i treściowych założeń tak autorów jak i redaktorów. Oczywiście niektóre kwestie staną się jeszcze bardziej czytelne, np. ostatni rozdział części drugiej, w kontekście dalszych tomów. Co więcej tak nawet zostały pomyślane (por. s. 11). Nagromadzenie treści etycznych i teologicznych wyrasta z bardziej podstawowego podłoża filozoficznego, kulturowego czy społecznego. Gdy idzie jednak o te elementy nie zawsze są one w pełni czytelne i wystarczające, zważywszy m. in. na obszerność całego opracowania.

Niedomówienia w tomie z pewnością spotkają się ze stosownymi uzupełnieniami w wykładach. Ułatwieniem są także przypisy jak i załączone bibliografie. Należy jeszcze raz podkreślić, iż są one doskonałym uzupełnieniem, choć jak zaznaczają sami redaktorzy celowo zostały zawężone w zasadniczej liczbie do pozycji w języku włoskim (por. s. 7). Niemniej jednak jest oczywistym faktem, iż w tym języku występuje szczególnie wiele przekładów, i to dobrych.

Prezentowany tom przedstawia wiele nowości treściowych w płaszczyźnie zastosowanych metod badawczych i prezentacyjnych. Zasadniczo podano poszczególne zjawiska oglądowi fenomenologicznemu. Ubogacone są one wynikami innych nauk pomocniczych, choć czasem przewaga tych ostatnich przysłania nieco narzędzia refleksji ściśle teologicznej. Zauważa się po prostu, mówiąc upraszczająco, pewne elementy typowe dla szkoły niemieckiej, której przykładem może być dzieło F. Böcklego o moralności fundamentalnej. W Polsce zaś te zabiegi metodologiczne zauważa się, np. u ks. H. Jurosa czy T. Stycznia. Oczywiście te elementy może nie zostały jeszcze w pełni zasymilowane, i jawią się nieco jako odstające w całości systematyzacji, zwłaszcza, gdy istnieją nadal poważne braki w zakresie hermeneutyki teologii moralnej. Interesująca jest systematyzacja niniejszego tomu w formie części: teologii fundamentalnej i ogólnej, a w związku z tym klasyfikacja poszczególnych zagadnień.

Fundamenty teologii moralnej jawią się w formie dynamicznej a zwłaszcza ich historiozbawczy rozwój w dziejach wychodzenia Boga ku człowiekowi i w odpowiedziach tego ostatniego. Dynamizm jest ujawnieniem człowieka, uwyraźnionym jeszcze bardziej w darze „nowego stworzenia”. Mając to na uwadze, może zbyt mało doszła do głosu szeroko pojęta świadomość Kościoła. Często bowiem idzie bardziej o ten generalny element, niż o szczegółowe kwestie zwłaszcza w moralnej fundamentalnej i ogólnej. Kościół ze swej istoty powołany jest jako środowisko doświadczenia chrześcijańskiego i doświad-

czenia wiary. Tak szeroko pojęta rzeczywistość Kościoła obejmuje bogactwo wyrażania wiary przy jednoczesnym ukierunkowaniu na pełnię zjednoczenia z Bogiem. Tu należy także dostrzec konieczność ubogacenia orientacji zachodnich teologii moralnej elementami wschodnimi, tak Kościołów katolickich jak i prawosławnych. Zauważa się bowiem obfite czerpanie z myśli reformowanej, nie idzie tu o osiągnięcia w zakresie nauk biblijnych, podczas gdy myśl wschodnia traktowana jest jako uboższa i mniej wartościowa.

Rozwój nauki Kościoła, także i w teologii moralnej, można wyraźnie zauważyć na przykładzie choćby ostatniego Synodu Biskupów w Rzymie. Idzie tu m. in. o interesującą kwestię „grzechów społecznych”, „grzechów strukturalnych”. Wiadomo, że pojęcia te nie zostały przyjęte w nauce Vaticanum II, a dopiero w wyniku dalszych badań oficjalnie pojawiły się w dokumencie roboczym wspomnianego Synodu. Jednocześnie omówione przez D. Mongillo kwestie grzechu i nawrócenia dotyczą także tej problematyki, zwłaszcza na stronach 523—525. Jest to jednak inne położenie akcentów, dość jednostronne i niepełne. Dla ścisłości należy dodać, iż w nauczaniu oficjalnym wspomniane wyżej określenia także nadal oczekują na bardziej pełne ich sprecyzowanie. Wydaje się, że szczególnie teologia moralna ma w tej materii wiele do powiedzenia. Otwiera się tu nowa jakość podejścia do kwestii grzechu, a także nawrócenia i pojednania pojętych jako zjawiska indywidualne a zarazem i wspólnotowe.

Interesującą propozycją jest przedstawiony przez A. Holderegger zarys dziejów teologii moralnej, ze szczególnym zwróceniem uwagi na elementy moralnej fundamentalnej. Autor wykazał rozwój drogi myślowej poszczególnych kwestii ogólnych przy jednoczesnym ich osadzeniu w całość myśli etycznej i filozoficznej. Świadomość przebytej drogi znacznie ułatwia zrozumienie teraźniejszości oraz wybieganie ku Przyszłości, co więcej przewidywanie jej w ogólnych zarysach.

W całości treści zauważa się także pewne wartościowanie myśli czy sformułowań typowe dla poszczególnych autorów, a odnotowane już w ich wcześniejszych pracach. Jest to z pewnością potwierdzeniem ich postaw badawczych oraz ugruntowaniem także osiągniętych wyników. Zresztą, przebyta droga w pełni ich do tego predysponuje.

Można jeszcze podać pewne spostrzeżenia natury metodologiczno-formalnej, czy edytorskiej. Niniejszy tom wydany jest starannie, co zresztą cechuje niemal wszystkie publikacje wydawnictwa „Queriniana”. Występują dość sporadyczne błędy drukarskie (por. np. s. 178, 207). Niektórzy autorzy opierając się na zestawach skrótów stosują własne, choć zamieszczono generalny ich wykaz na końcu dzieła. W zakresie tych ostatnich występują niekonsekwencje (por. np. s. 190, 191, 195, 211, 214) czy brak niektórych (por. np. s. 194, 212, 225). Sto-

sowany opis bibliograficzny nie zawsze jest czytelny czy pełny lub też brak konsekwencji (por. np. s. 180, 181, 183, 190, 191, 206, 216, 243, 245, 551). Tych ostatnich można by mnożyć. Ostatecznie jednak nie pomniejszają one generalnie całości cennej publikacji w zakresie treściowym, choć jednocześnie są pewną ujmą edytorską!

Prezentowana praca stanowi oryginalne i ciekawe ujęcie zagadnień teologii moralnej fundamentalnej i ogólnej. Mając m. in. to na uwadze z dużym zainteresowaniem oczekuje się na pojawienie się zapowiadanych tomów moralnej szczegółowej. Interesujące będzie zapewne praktyczne wykorzystanie tych ogólnych założeń i rozwiązań. Należy pogratulować redaktorom jak i autorom poszczególnych artykułów tak elementów koncepcyjnych jak i treściowych zamieszczonych w przedstawianym dziele. Z pewnością publikacja ta spotka się z dużym uznaniem środowisk tak naukowych jak i dydaktycznych. Stanowi wreszcie także kolejny etap odnowy teologii moralnej przeżywanej w ostatnich latach pod wpływem impulsów nauki Vaticanum II jak i zapotrzebowań współczesnego człowieka. Wraz ze słowami uznania należy życzyć redaktorom i autorom jak najszybszego zrealizowania nakreślonych zamierzeń w ramach „Corso di morale” oraz w innych publikacjach, studiach czy artykułach.

Andrzej F. Dziuba